До спеціалізованої вченої ради Д. 61.051.07 в ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
пл. Народна, 3, м. Ужгород, 88000

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Віктора Івановича Чечерського на тему «Право на репродукцію (відтворення) у системі основоположних прав людини: конституційно-правове дослідження», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

(081 – Право)

Актуальність теми дисертаційного дослідження.

У зв'язку з інноваційним розвитком допоміжних репродуктивних технологій значно змінився обсяг прав людини у репродуктивній сфері. Удосконалення процедури кріоконсервації гамет та ембріонів, методика екстракорпорального запліднення, можливість впливу безпосередньо на геном людини зобов'язують надати правову оцінку тим новітнім явищам, які до цього не розглядалися науковцями навіть на теоретичному рівні.

Разом з тим, будучи однією з найбільш ліберальних щодо підстав та умов застосування допоміжних репродуктивних технологій, Україна одна з небагатьох держав до цього часу не ухвалила власного спеціального закону, який повинен регулювати їх застосування, а також комплексно не закріпила права людини у репродуктивній сфері та їх гарантування і захист на законодавчому рівні.

Водночас можливість мати одночасно двох генетично рідних матерів, сурогатне материнство, зачаття дітей після смерті батьків чи одного з них потребують не тільки оновлення теоретичної бази сімейного, цивільного та інших галузей права, але і сформування абсолютно нового понятійного апарату.

Більше того, на сьогодні відсутній єдиний підхід до поняття репродуктивних прав, їх змісту, обсягу, джерел. У цьому контексті

принциповим постає питання чи є репродуктивні права природними правами людини, якщо так, то чи всі або лише деякі з них.

Вищевказане зумовлює актуальність та необхідність конституційно-правового вивчення репродуктивних прав, центральне місце серед яких безперечно посідає право людини на репродукцію (відтворення). Дисертаційне дослідження Віктора Івановича Чечерського за темою: «Право на репродукцію (відтворення) у системі основоположних прав людини: конституційно-правове дослідження» є актуальним та своєчасним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016-2020 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016, Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленого постановою Верховної Ради України від 04.06.2015 № 509-VIII, а також згідно із планом науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на 2015-2020 роки. Тема дослідження є складовою частиною комплексної теми «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у XX–XXI ст.», яка розробляється науковцями Ужгородського національного університету.

Мета дисертаційного дослідження і сформульовані відповідно до неї задачі дозволили дисертанту на основі порівняльно-правового аналізу національного законодавства та законодавства іноземних держав у репродуктивній сфері, судової практики його реалізації, а також вивчення та систематизації існуючих наукових підходів, з'ясувати правову природу права на репродукцію (відтворення) як фундаментального права людини, а також розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо удосконалення його правового регулювання.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Високий ступінь обґрунтованості результатів дослідження зумовлений

досить раціональною та внутрішньо узгодженою структурою дисертаційної роботи.

Дисертант використав численні наукові праці фахівців у галузі біології, фізіології, медицини, генетики, філософії, теорії держави і права, конституційного права, порівняльного правознавства, у тому числі зарубіжних вчених. Положення та висновки дисертації ґрунтуються на нормах Конституції та законів України, міжнародних актах, які регламентують права людини у репродуктивній сфері. Істотним позитивом є використання практики не тільки Європейського суду з прав людини, але і його аналогів на інших континентах, зокрема Міжамериканського суду з прав людини, конституційних судів та судів загальної юрисдикції України й зарубіжних держав.

Методологічною основою дисертації є сукупність методів і прийомів наукового пізнання. Вони обрані з урахуванням поставлених у роботі мети та задач дослідження, його об’єкта та предмета. Їх застосування характеризується системним підходом, що дає можливість досліджувати проблеми в єдності їхнього соціального змісту і юридичної форми, здійснити системний аналіз регулювання права людини на репродукцію (відтворення). Загальнонауковий діалектичний метод дозволив вивчити теоретичні та практичні проблеми даного права у його розвитку, залежності від інших прав та у процесі його впливу на інші права, їх взаємообумовленості. Методи аналізу та синтезу надали можливість з’ясувати співвідношення понять «право людини на репродукцію (відтворення)», «пов’язані з правом людини на репродукцію (відтворення) права» та «репродуктивні права», а також «репродукція» і «прокреація» з метою визначення їхнього змістового наповнення та для формулювання змісту і принципів досліджуваного права. За допомогою порівняльно-правового методу здійснено дослідження, зіставлення та узагальнення позитивного досвіду правового регулювання репродуктивних прав за межами України. Метод правового моделювання дозволив автору запропонувати шляхи розвитку законодавства України у цій сфері, зокрема з врахуванням досягнень біотехнологій. В роботі використано низку й інших

методів наукового пізнання.

Зміст дисертації у цілому характеризується високим теоретичним і науково-методологічним рівнем вирішення поставлених завдань. Чітко виражений теоретичний підхід, зокрема, вдало розроблені дефініції, класифікації і критерії дозволили автору аргументовано визначити власну позицію щодо багатьох дискусійних проблем щодо прав людини та їх обсягу у репродуктивній сфері, передусім права кожного на продовження власного роду.

Положення, викладені у дисертації, а також зроблені В.І. Чечерським висновки мають **не тільки теоретичну цінність**, оскільки розвивають вчення про права людини та їх природу, але і **практичну цінність** з огляду на запропоновані зміни до національного законодавства, а також надані пропозиції до істотних умов, які повинні бути зазначені у договорах про надання послуг з допоміжних репродуктивних технологій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційне дослідження є першим комплексним науковим дослідженням, у якому через призму правових вчень сучасних здобутків науковців щодо інстинкту та вродженої потреби комплексно в теоретичному та практичному аспектах розглянуто право людини на репродукцію (відтворення) як самостійне фундаментальне право людини, сформульовано низку теоретичних положень, висновків і запропоновано обґрунтовані конкретні пропозиції, спрямовані на вдосконалення положень вітчизняного законодавства.

Зокрема, заслуговує на увагу ґрунтовний підхід автора до дослідження права людини на репродукцію (відтворення). З цією метою ним у першу чергу вивчено проблематику особливостей репродуктивної поведінки людини, формування репродуктивних установок. У дисертації В.І. Чечерським слушно зазначено, що саме вивчення першопричини поведінки людини дає змогу відповісти на багато дискусійних питань, на які до теперішнього часу ні у науковців, ні у практиків немає однозначної відповіді. При аналізі породження діяльності людини необхідно встановити те, що її детермінує та ініціює у цей момент (стор. 55).

Обґрунтовано виокремлено об’єкт права людини на репродукцію (відтворення), який виділяє його серед інших суміжних прав, яким є здійснення репродуктивної функції, що спрямована на зачаття іншого життя чи відмову від цього та відповідний вибір репродуктивної поведінки.

Повним та всебічним є проведене дисертантом теоретико-правове дослідження співвідношення таких понять, як «право людини на репродукцію (відтворення)», «пов’язані із правом людини на репродукцію (відтворення) інші права», «репродуктивні права людини». Надано аргументовані авторські визначення кожному з них.

Новітнім також слід визнати підхід, яким виокремлено у змісті права людини на репродукцію (відтворення) додаткові правомочності, які не детермінуються вродженою потребою на продовження роду, що становлять право на вільне та добровільне прийняття рішення про: донорство репродуктивних клітин, ембріонів; застосування допоміжних репродуктивних технологій, у тому числі за відсутності проблем із фертильністю; вибір статі майбутньої дитини при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій; втручання до генома майбутньої дитини та право на клонування.

З розвитком репродуктивних технологій і збільшенням кількості донорів гамет можна погодитися з думкою автора про те, що в Україні необхідно переглянути питання анонімності донації у репродуктивній сфері та надати право розкриття відомостей щодо себе як донорам, так і реципієнтам з підстав та у порядку визначеному законом і тільки після попередньо отриманої згоди від цього анонімного донора (реципієнта) (стор. 149).

Аргументованими є доводи В.І. Чечерського щодо недоречності висновків про неприродність та штучність допоміжних репродуктивних процедур, надмірного втручання у «природний процес» дітонародження, неповноцінності сімей, які для зачаття дитини скористалися методами допоміжної репродукції (стор. 153-154).

Можна погодитися з доводами, що встановлення імперативних обмежень у застосуванні допоміжних репродуктивних технологій для жінок за віком не

тільки грубо порушує міжнародні угоди про рівноправність чоловіків і жінок, але і безпідставно обмежує їх фундаментальне право на репродукцію (стор. 312).

Слушна пропозиція про розмежування в Цивільному кодексі України правомочностей, які є змістом права людини на репродукцію (відтворення) та права на життя. З цією метою автор пропонує у ст. 281 ЦК України частини 5 – 6 виключити, як такі, що не є предметом регулювання права на життя; доповнити ЦК України статтею 281-1«Право на репродукцію (відтворення)», у якій передбачити право на репродукцію (відтворення), яке полягає у вільному і відповідальному прийнятті рішення щодо народження генетично рідних дітей, їх кількості і тривалості між їх народженням чи відмови від реалізації цього права; заборону примусового позбавлення фертильності; право на стерилізацію та штучне переривання вагітності; право на використання допоміжних репродуктивних технологій; порядок отримання та розпорядження репродуктивним матеріалом, а також втручання у генетичний матеріал; заборону клонування людини (стор. 342).

Також, автор аргументовано стверджує, що право людини на репродукцію (відтворення) слід розглядати як відокремлене особисте немайнове право фізичної особи, що забезпечує її природне існування та його не можна ототожнювати чи вважати складовою інших прав, які хоча і взаємопов’язані, проте мають різний об’єкт, предмет правового регулювання, суть та призначення (стор. 200, 269).

У підрозділі 4.2 автором, з врахуванням міжнародної практики та обмежень у обсязі дисертаційного дослідження, проведено досить ґрунтовний аналіз співвідношення права на життя та права на штучне переривання вагітності.

Повнота викладання наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях. Ключові наукові положення та висновки, що містяться у дисертації, знайшли достатньо повне відображення у тексті автореферату, одноосібній монографії, сімнадцяти статтях, опублікованих у фахових вітчизняних виданнях за юридичними спеціальностями, п’яти статтях у

зарубіжних виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз та тезах чотирнадцяти доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях, що видані за результатами проведення зазначених наукових заходів.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації.

1. Дисертант зауважує, що: «Сучасні дослідники права, у тому числі посилаючись на попередників, не намагаються достеменно дослідити першопричину природних прав; вони виступають не від імені науки, а від імені нібито очевидних знань. Більше того, навіть у сучасних працях відомих теоретиків-правознавців, які чимало часу відвели дослідженню прав людини, мають місце непоодинокі випадки, коли висновки щодо тих чи інших явищ дійсності зроблені на основі джерел, яким понад півстоліття і які вже давно морально застаріли та не вкладаються у сучасне розуміння побудови всесвіту, а іноді безпосередньо суперечать цьому» (стор. 45-46). Водночас ним не обґрунтовано даного твердження, не зазначено у чому саме полягає така суперечність чи поверховість підходів науковців (стор. 46).

2. У дослідженні автором розкривається сутність права людини на репродукцію (відтворення), у тому числі його зміст, місце серед інших прав людини, надається його визначення тощо. Разом з тим, у роботі дисертант підкреслює, що на теперішній час досить складно надати остаточне визначення як самому праву людини на репродукцію (відтворення), так і складовим елементам, які б повністю його охоплювали (стор. 115). Вказане твердження потребує уточнення та додаткового аргументування.

3. Як проблему сьогодення В.І. Чечерським вказано про шлях визначення батьківства і материнства. Зокрема, ним констатовано: «Що ті люди, які залучені до процесів штучного дітонародження з донорськими гаметами, стверджують, що дитина, яка народилася в результаті даних маніпуляцій, повинна вважатися дитиною тих, хто замовив і оплатив процедуру. Це передбачає зміну основних принципів, що лежать в основі відносин між дітьми і батьками» (стор. 139). У зв’язку з цим при захисті дисертації автору доцільно розширити дані тези з урахуванням проблематики

сурогатного материнства та торгівлі дітьми, яка набула неабиякої актуальності в останній час.

4. Вказуючи на те, що додаткового врегулювання потребує донація частини репродуктивного матеріалу, тобто застосування новітньої репродуктивної технології, яку називають «перенесення ядер» або «пронуклеарне перенесення» (стор. 150) слушним би автору було надати відповідні законодавчі пропозиції.

5. Автору доцільно було б більш детально зупинитися на тих законопроєктах, які розглядалися Верховною Радою України та про які згадується в дисертації (наприклад, стор. 338), зробити їх аналіз на предмет доцільності їх ухвалення.

Зазначені зауваження мають дискусійний, рекомендаційний характер, не впливають на загальну високу позитивну оцінку дисертаційного дослідження та покликані спонукати дисертанта до наукової дискусії і сподіваємось будуть враховані у його подальшій роботі над цією проблематикою.

Загальний висновок. Дисертаційна робота на тему: «Право на репродукцію (відтворення) у системі основоположних прав людини: конституційно-правове дослідження» є завершеним науковим дослідженням, яке містить такі, що характеризуються значним рівнем наукової новизни, достатньою мірою обґрунтовані та достовірні теоретичні положення і висновки, є суттєвим вкладом в науку конституційного права, має самостійний характер, спрямоване на розв'язання важливої наукової проблеми та відповідає вимогам, встановленим у Порядку присудження наукових ступенів, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 (з наступними змінами), а її автор Віктор Іванович Чечерський заслуговує присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Офіційний опонент: доктор юридичних наук,
професор, завідувач кафедри міжнародного
публічного права Київського національного
торгівельно-економічного університету **Л.М. Дешко**